

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Лесі Українки

НОВІКОВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.161.2'367.332/.333

**ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ:
СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Луцьк – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Завальнюк Інна Яківна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
декан факультету філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха;

доктор філологічних наук, професор
Олексенко Володимир Павлович,
Херсонський державний університет,
професор кафедри української філології
та журналістики;

доктор філологічних наук, професор
Шитик Людмила Володимирівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться 07 травня 2021 р. об 11.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 32.051.02 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30-А, авд. 43 бібліотеки ВНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк, 43021.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43021 і на офіційному сайті Волинського національного університету імені Лесі Українки (<https://ra.vnu.edu.ua/>).

Автореферат розіслано 05 квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із найцінніших надбань сучасної граматичної теорії є усталений погляд на ускладнене речення як неоднорівномірну, багатопланову одиницю, якій притаманна чітка диференціація й водночас тісна взаємодія всіх її рівнів. Науковці розглядають ускладнювальні утворення в системі, у текстових реалізаціях, що сприяє посиленню уваги до законів конструювання тексту, до студіювання його будівельного матеріалу – речення – у комунікативному та прагматичному аспектах. Саме зорієнтованість на особливості формально-синтаксичної будови, семантико-граматичної організації в поєднанні з функційними можливостями напівпредикативних утворень дає змогу здійснити їхній комплексний опис та виявити специфічні для кожного різновиду риси, що допомагатимуть вирішенню певного класу з-поміж усього загалу реченневих побудов.

Становлення теорії простого ускладненого речення відбувалося впродовж тривалого часу, починаючи з XVII–XVIII ст. – із початку зародження теорії речення загалом. XIX століття позначено першими дослідженнями однорідних членів речення та інших ускладнювальних компонентів. XX століття стало етапом утвердження термінології та розвитку різних поглядів, концепцій щодо ускладненого речення. Початок XXI століття – період уточнення синтаксичних одиниць, що ускладнюють структуру речення, та виникнення нових підходів до аналізу простого ускладненого речення.

Сучасні погляди на визначення ускладненого речення як багатоаспектної одиниці актуалізують проблему його сегментації. У теоретичному плані просте ускладнене речення постає як різноаспектна одиниця, здатна до розширення різними синтаксичними моделями (відокремленими членами речення, вставними та вставленими конструкціями, пояснювальними синтаксичними одиницями, однорідними членами, конструкціями з паралельними членами, деякими експресивними одиницями та ін.). Функційна концепція, що нині є найбільш логічною й позбавленою недоліків традиційної класифікації, зумовила виокремлення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем) (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, В. М. Русанівський, К. Ф. Шульжук та ін.).

На сьогодні в сучасних лінгвістичних студіях запропоновано різні підходи до вивчення простого ускладненого речення. Формально-синтаксичні особливості аналізованих конструкцій схарактеризовані в працях І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, О. В. Кульбабської, А. К. Мойсієнка, К. Ф. Шульжука та ін., а різні концепції їхнього осмислення відбиті в багатьох слов'янських академічних та авторських граматиках. Теорія мінімальних синтаксичних одиниць семантичного типу вияскравлена в працях Н. М. Арват, Н. Д. Арутюнової, Г. О. Золотової, Т. П. Ломтева, Л. Теньєра, Ч. Філлмора та ін. Аналіз ускладнювальних

конструкцій на основі семантико-синтаксичного підходу простежуємо в монографічних дослідженнях І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, І. Я. Завальнюк, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицької, О. Г. Межова, М. В. Мірченка, А. К. Мойсієнка, Л. В. Шитик, К. Ф. Шульжука та ін. Водночас попри такий потужний науковий доробок, питання аналізу ускладнювальних конструкцій остаточно не розв'язані, оскільки на кожному етапі наукового пізнання постають нові аспекти їхнього опису.

Актуальність теми дисертації. Дисертаційна робота актуалізує одну з важливих проблем сучасної лінгвістики – комплексний аналіз простого ускладненого речення. Порушення зазначеного питання зумовлене потребою всебічно дослідити ускладнювальні конструкції в проєкції на формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний рівні речення; у річищі функційного підходу поглибити типологію ускладненого речення; простежити систему співвідношень різних формально-синтаксичних ускладнювальних конструкцій із їхніми семантико-синтаксичними корелятами. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій і підходів, у яких досліджено місце аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхню типологію та формальну й семантичну диференціацію.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям і проблематика праці відповідають плановій науковій проблемі кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи уточнила вчена рада Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 8 від 10 лютого 2021 р.).

Мета роботи – комплексно проаналізувати ускладнене речення на тлі формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної структур речення; побудувати цілісну систему моделей, що ускладнюють речення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) простежити еволюцію поняття *просте ускладнене речення* на тлі розвитку загальної теорії про речення як мінімальної синтаксичної одиниці та визначити його сучасний обсяг;
- 2) обґрунтувати концептуальні засади лінгвістичного трактування поняття *просте ускладнене речення*;
- 3) уточнити класифікаційні ознаки ускладненого речення та поглибити його традиційну типологію;
- 4) систематизувати й уніфікувати поняттєво-термінологійний апарат для номінації конструкцій, що ускладнюють просте речення, простежити їхні термінологійні співвідношення;
- 5) схарактеризувати додаткову предикативність як диференційну ознаку ускладнювальних конструкцій, описати її граматичну семантику, систему засобів вираження й комунікативний потенціал напівпредикативних одиниць;
- 6) дослідити систему засобів вираження напівпредикативності в її зв'язку із семантикою й функційною спрямованістю пояснювальних конструкцій;

7) обґрунтувати закономірності функціонування різних ускладнювальних конструкцій у простому реченні;

8) окреслити типологійні вияви відокремлених членів речення в структурі простого ускладненого речення;

9) розглянути специфічні особливості речень з однорідними членами та їхній структурно-семантичний аналіз;

10) проаналізувати структурні особливості простих речень, ускладнених вставними та вставленими синтаксичними одиницями, уточнити основні принципи розмежування розгляданих конструкцій, описати їхні функційно-семантичні різновиди;

11) схарактеризувати речення із звертаннями, частками та вигуками, описати їхні лексико-семантичні, структурно-функційні й інтонаційні особливості вживання;

12) виявити явища, суміжні з ускладненням у структурно-граматичному й семантичному аспектах.

Об'єктом дослідження є конструкції, у яких реалізовано компоненти, що ускладнюють речення, або синтаксичні одиниці, перехідні між простими та складними реченнями.

Предмет дослідження становить формально-граматична та семантико-синтаксична спеціалізація компонентів, які ускладнюють речення, а також одиниць, що демонструють перехідність між простим та складним реченнями.

Методи дослідження. Керуючись розумінням методу як системи, зокрема як системи науково-дослідних прийомів, виокремлюємо такі використовувані в роботі методи та прийоми: основний – *метод лінгвістичного опису мовних фактів* із властивими йому прийомами зовнішньої й внутрішньої інтерпретації – для інвентаризації та систематизації моделей, що ускладнюють речення, опису їхньої формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної сфер; *структурний метод*, представлений *методиками структурно-семантичного аналізу* – для створення формально-синтаксичної типології моделей, що ускладнюють речення; *трансформаційного аналізу* – для виокремлення спільного між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборі їхніх трансформацій, для характеристики процесів перетворення семантично елементарних та семантично неелементарних речень у формально-синтаксичні варіанти; *метод порівняння* – для виявлення диференційних ознак формально-синтаксичних членів речення, розмежування значеннєвих різновидів їхніх семантико-синтаксичних компонентів; *метод компонентного аналізу* – для дослідження семантичних варіантів і змістових відтінків синтаксем, виявлення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних можливостей речення; *системно-класифікаційний метод* – для ґрунтовного аналізу внутрішньої реченнєвої структури, напівпредикативних і пояснювальних конструкцій та інших ускладнювальних компонентів.

Метод функційного аналізу слугував для з'ясування семантико-синтаксичних функцій напівпредикативних і пояснювальних одиниць із погляду авторської настанови мовлення; *зіставний метод* – для встановлення

відмінностей і своєрідності структур досліджуваного об'єкта від схожих із ними інших синтаксичних конструкцій; *метод синтаксичного моделювання* – для створення моделей семантично неелементарних простих речень, достатніх за структурою та набором залежних складників; *прийом кількісних прорахунків* – для встановлення кількісного складу моделей семантично неелементарного простого речення. Специфіка об'єкта й поставлені в дослідженні завдання зумовили також застосування комплексу загальнонаукових методів, з-поміж яких домінантним постав *метод спостереження*, а також були використані методи *індукції, дедукції, аналізу та синтезу*.

Джерелом фактичного матеріалу слугували тексти художнього дискурсу ХХ–ХХІ ст.; залучені також тексти наукового стилю й масмедійних жанрів; подекуди – речення з творів письменників ХІХ ст., фольклору та соціальних мереж. Картотека проаналізованих одиниць налічує близько 20 тисяч простих речень, що містять компоненти, які ускладнюють речення, а також ті одиниці, що демонструють перехідність між простим та складним реченнями.

Наукова новизна праці полягає в тому, що вона є першим цілісним студіюванням ускладненого речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур. Установлено й розглядано основні ознаки, які відрізняють напівпредикативне утворення від інших випадків актуалізації потенційної предикативності. Створено типологію моделей, реалізованих у формально та семантично неелементарному реченні. На засадах комплексного підходу системно описано кореляції формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак конструкцій, що ускладнюють просте речення. Уточнено й уніфіковано поняттєво-категорійний апарат, визначено мінімальний корпус термінів, необхідних для осмислення сутності поняття *просте ускладнене речення* в проєкції на формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну структуру речення. Визначено типологію пояснювальних конструкцій, проаналізовано їхні семантичні й функційні вияви. Уперше в українському мовознавстві обґрунтовано уналежнення конструкцій зі значенням конкретизації до пояснювальних одиниць як різновидів, що мають «необхідний» граматичний засіб вираження.

Теоретичне значення дослідження зумовлене тим, що воно поглиблює функційно-категорійну граматику загалом та заповнює одну з прогалин теорії синтаксичних зв'язків зокрема. Положення дисертації вдосконалюють інструментарій аналізу простого ускладненого речення на формально-граматичному, семантико-синтаксичному й комунікативному рівнях, збагачують учення про кореляцію цих рівнів новими аргументами й ілюстраціями; доповнюють теоретичну граматику у сфері типології ускладнювальних синтаксичних одиниць та законів їхнього конструювання. Результати наукової розвідки слугуватимуть підґрунтям для розгортання нових досліджень зв'язку міжрівневих ознак у системі членів речення, що відкриє перспективи для подальших наукових пошуків.

Практична цінність одержаних результатів полягає в запропонованому описі аналізованих утворень, що дає змогу мовцеві свідомо орієнтуватися

у виборі ускладненого речення із системи близьких за значенням одиниць. Вона стимулює оновлення навчальних програм і курсів із синтаксису. Дисертація може бути покладена в основу нового навчального посібника із синтаксису простого ускладненого речення.

Особистий внесок здобувача полягає в поглибленні структурної та семантичної типології конструкцій, що ускладнюють просте речення в сучасній українській літературній мові.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дослідження оприлюднені на 20 міжнародних, всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: II Международной научно-практической конференции «Язык и межкультурная коммуникация» (Великий Новгород, 2011); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 2012); IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Філологія XXI століття: теорія, практика, перспективи» (Одеса, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Мова та література в полікультурному просторі» (Львів, 2016); Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії» (Одеса, 2016) Науково-практичній конференції «Мова і право» (Дніпро, 2017); Conference «International scientific-practical conference Forming of modern educational environment» (Tbilisi, 2017); Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and education» (Будапешт, 2017), VII Міжнародних наукових Кирило-Мефодіївських читаннях, присвячених вшануванню Міжнародного Дня слов'янської писемності і культури (Кривий Ріг, 2018); Всеукраїнській науковій конференції «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (Кривий Ріг, 2019); Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» (Київ 2019); V Міжнародній науково-практичній конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи» (Баку, 2019); Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне в дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 2020); XXVI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (Переяслав, 2020); VIII Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація тексту» (Черкаси, 2020); Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and education» (Будапешт, 2020); Міжнародній науковій конференції «Українська мова в сучасному науковому вимірі» (Луцьк, 2020); Всеукраїнській науковій конференції «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (Кривий Ріг, 2020).

Публікації. Проблематику дисертаційної праці, її теоретичні положення та практичні результати дослідження викладені в 26 публікаціях, з-поміж яких: 5 – у фахових виданнях України; 15 – у вітчизняних фахових виданнях, що водночас уходять до міжнародних наукометричних баз; 4 – у періодичних зарубіжних виданнях; 1 публікація – у нефарховому вітчизняному виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus

International (Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. 2020. Вип. 22); 1 стаття – у зарубіжному виданні, що входить до наукометричної бази Web of Science (Tame Indicators of the Event with the Actual Moment: Structure, Semantics, Functions. Postmodern Openings. 2020. Vol. 11, no. 2, supl 1) (у співавторстві).

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку літератури, списку використаних джерел і додатків (Додаток А «Список публікацій здобувача», Додаток Б «Відомості про апробацію результатів дослідження»). Список літератури нараховує 612 найменувань. Загальний обсяг дисертаційної праці – 467 сторінок, основного тексту – 377 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено мету, окреслено основні завдання роботи, об'єкт, предмет, методи дослідження, джерела фактичного матеріалу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації, її структуру та зміст.

У **першому розділі** «*Основні аспекти теоретичного осмислення простого ускладненого речення в сучасній лінгвістиці*» зацентровано на науково-теоретичних засадах дослідження простого ускладненого речення в сучасному мовознавстві, наголошено на пріоритетності їхнього комплексного студіювання, схарактеризовано критерії розмежування предикативності, напівпредикативності, прямої / непрямої додаткової предикативності, описано складні випадки розрізнення напівпредикативних конструкцій, особливу увагу зосереджено на проблемах типології простого формально неелементарного речення.

У класичній і новітній лінгвістиці просте ускладнене речення розглядане двояко: як синтаксично ускладнене і як семантично ускладнене. Структурний і семантичний аспекти ускладнення можуть не збігатися. Структурно ускладнене речення є семантично ускладненим, тоді як семантично ускладнене речення не завжди ускладнене структурно, пор.: *Я слухав щебет соловейка, яскравий і пронизливий* – синтаксично й семантично ускладнене речення; *Я слухав щебет соловейка* – синтаксично неускладнене, проте семантично неелементарне речення. Між синтаксично неелементарним і семантично неелементарним реченням немає прямої кореляції: усі формально ускладнені речення завжди семантично неелементарні, проте семантично неелементарні речення можуть бути формально елементарними, тобто формально неускладненими.

Під *ускладненим реченням* розуміємо особливий тип речення, у якому наявна сукупність двох взаємопов'язаних критеріїв: структурного й / або семантичного ускладнення предикативної основи речення.

Структурі ускладненого речення притаманні два типи синтаксичних відношень: 1) додаткова предикативність і 2) внутрішньорядні відношення. Структура ускладненого речення різноманітна: структурного й семантичного ускладнення можуть зазнавати всі типи речень. Ускладнені речення за семантикою, структурою та інтонацією відрізняємо від простих та складних. Просте неускладнене речення – це моносуб'єктна, монопредикативна синтаксична одиниця протиставлена складному реченню, яке становить різносуб'єктну поліпредикативну структуру.

Термін *предикативність* витлумачено як вербальний засіб вираження предикації, що здійснює приписування ознаки предмету в співвіднесенні з конкретним моментом комунікації. Загальне значення предикативності речення формоване низкою окремих категорій: персональності, темпоральності, модальності. Предикативність перетворює речення в самостійну одиницю комунікації, а також є диференційною ознакою, що відрізняє речення від слова й словосполучення. Під *предикацією* розуміємо семантичний аспект речення. Предикація як логічне поняття пов'язує мислення з мовою за допомогою свого мовного корелята – предикативності. Обидва поняття взаємозумовлені, але не тотожні.

Представлене розуміння предикації й предикативності в ускладненому реченні підкреслює взаємозв'язок його складників, виявлюваний і в специфіці ситуації, яку відбиває пропозиція цілісного речення. Можливість відображення в неосновних пропозиціях ускладненого речення більш ніж одного реалізованого стану зумовлює ускладненість відтвореної ними ситуації, у результаті чого у взаємодії із ситуацією, експлікованою основною пропозицією, наявна гіперситуація.

За типом структурно-семантичного зв'язку субпредикативної й предикативної синтагм конструкції незавершеної предикації в дослідженні розподілено на дві групи, які відповідають двом різновидам ускладнення предикативності – пряма додаткова предикативність і непряма додаткова предикативність.

Розглядані явища й категорії являють собою в ускладненому реченні ієрархізовану систему: незалежна повна предикативність + залежна неповна предикативність; основна пропозиція + неосновна пропозиція; основна ситуація + додаткова ситуація = макроситуація (гіперситуація).

Пов'язана предикативність є доказом функційної аналогії між простим ускладненим реченням і реченням складним. Водночас вона відображає їхні структурні відмінності – як одиниць монопредикативних і поліпредикативних.

Додатковою предикативністю вважаємо явище, у якому набуває відображення зв'язок між семантичною складністю речення і його синтаксичною структурою. Наявність додаткової предикативності відрізняє речення як від семантично складного, але синтаксично елементарного, так і від речення складного. Додаткова предикативність передбачає наявність основної («справжньої») предикативності й існує на її тлі. У додатковій предикативності наявні – прямо або опосередковано – ознаки часу й модальності.

Додаткова предикативність неоднорідна із синтаксичного боку, відповідно її розмежовано на пряму й непряму.

Пряма додаткова предикативність виявлювана в граматичних формах і вербалізована, оскільки в реченні є словоформа, що експлікує функції додаткової предикативності. Пряму додаткову предикативність покласифіковано на власне-напівпредикативність та додаткову дієслівну предикативність.

Напівпредикативність (або власне-напівпредикативність) – тип прямої додаткової предикативності, виражений іменною частиною мови та пояснюваним субстантивним членом речення, пор.: *Її очі, широкі й розкриті, уважно дивилися на мене* (С. Жадан); *Часом з'являлись білі хмаринки, довгі, худі й прозорі* (О. Донченко). Ознакою таких відношень є синтаксична розчленованість і наявність модально-часового плану, зокрема й суб'єктно-модальної характеристики.

Додаткова дієслівна предикативність – тип прямої додаткової предикативності, виражений дієслівними формами (дієприслівником, інфінітивом, девербативом), пор.: *Вони йшли лісом, постійно озираючись* (О. Довженко); *Досить вдала думка – розмалювати котедж квітами та бджолами* (О. Гончар).

Непряма додаткова предикативність формалізована не в словоформах, а в непрямих показниках: на неї може вказувати другорядний член речення (наприклад, часовий детермінант), службові слова тощо; у непрямих показниках додатковий предикат виявлюваний через лексичну семантику. Непряма додаткова предикативність охоплює два різновиди: «згорнуту» предикативність та «відображену» предикативність.

«Згорнута» предикативність – особливий тип непрямої додаткової предикативності, у якому немає синтаксично вираженого суб'єктно-предикатного відношення. Вона реалізована субстантивними зворотами, що допускають розгортання в суб'єктно-предикатну конструкцію, пор.: *Незважаючи на непорозуміння, Микола зостався задоволений* (С. Жадан); *Крім берез, там були й інші дерева* (Е. Андієвська). Семантика предикативної ознаки репрезентована в звороті ніби в згорнутому вигляді, синтаксичного розчленування немає. Граматичним показником додаткової предикативності є спеціальні службові слова.

«Відображена» предикативність – особливий тип непрямої додаткової предикативності, наявний у деяких сполучникових конструкціях, де одна з частин ніби запозичує предикат іншої, частково повторюючи (відображаючи) її зміст, пор.: *Вони все одно зустрічалися, і доволі часто* (Люко Дашвар); *Повернуся додому, і скоро* (С. Жадан). Відображена предикативність зближує ускладнене речення зі складним. Її ознакою є можливість уведення до відокремленої частини речення граматичного предиката.

Додаткова предикативність неоднорідна. Різні види додаткової предикативності пов'язані з різними конструкціями, які ускладнюють речення,

тобто другорядним членам речення, що містять у собі додаткове повідомлення, притаманний різний ступінь вияву предикативності.

До конструкцій, які ускладнюють речення на формально-граматичному рівні, належать однорідні члени речення, відокремлені члени, вставні та вставлені компоненти, звертання, частки, вигуки, синтаксичні одиниці зі значенням включення / виключення, уточнення й пояснення.

У другому розділі «Типологія відокремлених членів речення» з'ясовано сутність відокремлення, уточнено його статус у системі синтаксичних зв'язків, описано типологію відокремлених членів речення, подано їхню формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну диференціації, проаналізовано інтегральні ознаки відокремлених і невідокремлених членів, диференційні ознаки, що відрізняють відокремлені члени від невідокремлених.

Відповідно до функційного підходу член речення вважаємо найменшою функційно-структурною одиницею речення. Поняття член речення і частина мови не тотожні, але взаємопов'язані та взаємозумовлені. З одного боку, члени речення – це функційно-структурні одиниці, що займають певні позиції в складі речення і виконують певні синтаксичні функції. З іншого боку, член речення – це двостороння одиниця, якій притаманні значення й форма.

Адекватний і вичерпний опис відокремлення як синтаксичного явища ґрунтований на понятті синтаксичного зв'язку у внутрішньому (тобто всередині груп головних і другорядних членів) і в зовнішньому членуванні (тобто між членами речення).

Відокремленням вважаємо ритмо-інтонаційне й семантичне маркування в складі простого речення словоформи або групи словоформ (конструкції, звороту), пор.: *Колись мені мати спадок шукали, жартуючи, жати в степи виряджали* (Т. Осьмачка). Відокремлені члени речення містять додаткові повідомлення про предмет, ознаку, виконують щодо означувального члена функцію пояснення, уточнення. В окремих випадках їх можна розгорнути в предикативні одиниці, пор.: *В мить, коли довершивши діло, догодити кесарю, – / Вибирайся на волю сміло* (Б. Олійник) → *В мить, коли довершивши діло, яке догодить кесарю, – / Вибирайся на волю сміло*.

Відокремлені члени, на відміну від невідокремлених, утворюють окрему від означуваного члена синтагму, вимовлену на більш низьких тонах, ніж інші синтагми в реченні (на письмі це інтонаційне оформлення зазвичай позначене комою, зрідка іншими графічними знаками). Однак специфіка відокремлення полягає не тільки в засобах граматичного зв'язку між членами речення, а й у тому, що сприяє здійсненню семантичного зв'язку між відрізками тексту.

Аналіз категорії відокремлення дав підстави констатувати, що відокремлена обставина є найбільш уживаною з-поміж другорядних членів речення. Попри залежність від обох головних членів речення вона тяжіє до присудка, саме тому в певних умовах об'єктивно втрачає зв'язок із суб'єктом, набуваючи його з об'єктом. Збереження ж залежності від присудка обов'язкове, оскільки за умови втрати зв'язку відокремленої обставини з підметом фіксуємо нейтралізацію напівпредикативності. У таких реченнях реалізований тільки

підрядний прислівний синтаксичний зв'язок, пор.: *І ти займав їхні столиці, не особливо переймаючись тим, що на тебе чекає далі і куди на завтра проляже твій шлях* (С. Жадан) – *І ти їхні столиці займав переймаючись, що на тебе чекає далі і куди на завтра проляже твій шлях* – у першому реченні відокремлена обставина пов'язана з присудком і підметом; у другому реченні наближена до прислівника, оскільки її зв'язок із підметом послаблений.

Відокремлена обставина поєднувана напівпредикативним зв'язком із різними типами присудків без будь-яких обмежень. Розглядана конструкція вступає у зв'язок з простим присудком, пор.: *Перебуваючи у 20-ті роки на керівній партійній і культурно-видавничій роботі, вона сприяла українському письменству, зокрема М. Хвильовому та його колу письменників* (<http://bukvoid.com.ua/>); *Там? – вказуючи пальцем у якусь стіну, прищулила око товаришка Люся* (М. Хвильовий). Сполучуваність визначається наявністю в кожному з присудків дієслова як носія найважливіших предикативних категорій модальності, темпоральності, а в дійсному способі теперішнього й майбутнього часу – позиції синтаксичної особи, саме до дієслова в будь-якому типі присудка спрямована одна лінія напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини.

Відокремлена обставина вступає у зв'язок зі складеним присудком, зокрема і з його ускладненими формами, пор.: *Він [хлопець] закрив обличчя руками і був збентежений, не розуміючи, за що його б'ють* (Високий замок, 13.02.2012); *Тримаючи в руках яблуко, воно вперто намагалось вкусити його двома своїми першими зубками, але яблуко було чимале, а ротика на нього дитині ще не ставало* (О. Довженко).

Виявлено двоспрямовані синтаксичні зв'язки відокремлених обставин у тих випадках, коли, зовні ізольовані, вони являють собою відповідь на запитання в діалогізованих монологіях й у відповідних репліках діалогів: відокремлена обставина пов'язана з граматичною основою речення-питання, пор.: *Як вони працюють? Не прогножуючи, не прораховуючи ні кроків, ні наслідків* (Голос України, 26.08.2019).

В односкладних особових реченнях немає обмежень для напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини, оскільки вона поєднувана з будь-яким дієсловом, що виконує функцію головного члена речення, пор.: *І, опустивши скло, висунь руку* (О. Гончар); *Забачивши старших, пустилися, пішли порізно, нахиливши низенько голови, очі ховають...* (Г. Тютюнник); *Не спечеш калачі, сидючи на печі* (Народна творчість). Інші умови для реалізації напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини в безособових, безособово-інфінітивних та інфінітивних реченнях, пор.: *Чи й для їхніх убрань награвовано коштовностей з усього світу, платячи за них сотнями тисяч людських смертей?* (П. Загребельний); *Зводити кінці з кінцями, не ображаючи й нічим не принижуючи одне одного* (М. Рудь).

Другу за частотою вживання групу відокремлених членів речення становлять відокремлені узгоджені означення. Головний і залежний компоненти тут утворюють синтаксичний комплекс, близький до підрядного

словосполучення, яке хоч і семантично цілісне, проте синтаксично членоване. У відокремленому означенні синтаксичний зв'язок між головним компонентом і залежною лексевою слабший, ніж між компонентами невідокремленого атрибутивного комплексу, оскільки невідокремлені означення є засобом приписування предмету постійних ознак, а відокремлені означення експлікують ознаку предмета, актуальну тільки для цієї ситуації.

Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні означення. Кожній із цих груп притаманна своя специфіка вираження. Група препозитивних означень репрезентована контактними відокремленими означеннями, пор.: *Зігрітий теплом, Остап розплющив очі* (М. Коцюбинським); *Заглиблена в спогади, Ніна не почула, як розчинилися двері і мати переступила через хатний поріг* (А. Шиян).

Дистантне розташування відокремленого узгодженого означення можливе як у препозиції щодо антецедента, пор.: *Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ* (О. Довженко), *Залитий сонячним теплом, поволі згасав день* (І. Коваль); так і постпозиції, пор.: *Село ще спало, намокле, змерзле, ховалося під білу ковдру квітучих садків і ждало сонця, щоб обігрітися* (М. Карплюк); *Зорі спадали з неба, білі, непрозорі, і клалися в намети* (Леся Українка).

У дистантних означень через відрив від антецедента посилено зв'язок із присудком. Такі означення набувають певного значення предикативності, пор.: *Траса, вражаючи прямизною, летить далі й далі через болота, прокладена ніби під лінійку* (О. Гончар). Обсяг семантичного значення відокремленого означення, як препозитивного, так і постпозитивного, збагачений додатковими конотативними відтінками завдяки набутому в результаті відокремлення зв'язку (хоч і слабкого) із присудком речення. Цей факт є диференційною ознакою відокремленого означення, що відрізняє його від невідокремленого означення.

У структурі речення постпозитивні відокремлені означення можуть бути співвіднесені: а) із підметом чи головним членом номінативного односкладного речення, пор.: *А колос, викупаний сонцем, вклоняється ниві* (М. Стельмах); *Зовсім новий, напористий, веселий трактор, керований Василем* (О. Довженко); б) компонентом складеного іменного присудка, пор.: *Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар* (М. Коцюбинський); *Гра була розігруванням, розрахованим на майора, і не більше* (О. Гончар); в) додатком, пор.: *Дедалі виразніше чуємо характерний сморід хімічних заводів, змішаний із затхлим духом боліт* (О. Гончар); *Люблю я бистрини життя, Прозору, проривну, глибоку, І не ховаюся в затоку, Де шумовиння і сміття* (Д. Павличко); г) обставиною, пор.: *Тут, серед степів, пропалених і пропечених сонцем, Ліна частіше згадує батька* (Д. Фальківський); г) субстантивним складником відокремленого члена речення, пор.: *Зустрінеється тобі товаришем тут хіба що стовпчик межовий, що ниви чийсь розполовинює, вилізеши на нього, зовсім як у тій колядці, складеній для найменших* (О. Гончар); д) звертанням, пор.: *Не шкодуй нічого для перемоги, визволителю і меснику, загартований у боях, слава тобі!* (О. Довженко); е) нульовим компонентом речення, пор.: *Навіки могла зникнути, в пільмі*

штольні зітліти, згнити, завалена камінням гори, а сталося інакше... (О. Гончар).

Відокремлені неузгоджені означення вживані значно рідше, ніж синтаксичні одиниці з узгодженими відокремленими означеннями. Інша специфіка є наслідком того, що ці терміни семантично обмежені лиш значенням характеристики означення за наявності / відсутності чого-небудь чи належності до чого- / кого-небудь. Із цим пов'язаний обмежений склад форм (синтаксем), що експлікують це значення, пор.: *Це були неприємні і страшні озера, з чорною водою і чорними торф'яними берегами* (І. Багмут); *Ось сонце віри – чисте і просте, ось сонце міри – з віжками на хрпах* (І. Драч).

Розглядані синтаксичні одиниці за своєю структурою, функціями, системним відношенням з іншими конструкціями близькі до непередикативних словосполучень або збігаються з ними, але суттєво відрізняються від них обмеженістю складу, формою відокремленого члена й відповідною функцією й системними зв'язками.

Згідно з традиційним підходом як різновид означення в роботі увиразнено прикладку, під якою розуміємо залежний від головного слова другорядний член, виражений іменником або субстантивованим словом, приєднаний до головного компонента паралельними з ним формами з метою його визначення, уточнення або пояснення.

Під час визначення прикладки потрібно звертати увагу на такі чинники: 1) відношення між предметами, що мають видову й родову назви, бо в одних випадках у ролі прикладки функціює видова назва (частіше), в інших – родова (рідше); 2) синтаксичні зв'язки деяких форм присудка (не є прикладкою слово, із яким узгоджується присудок), пор.: *День осінній ... вітер віє, і красуня-сонце змерзло* (М. Рильський); 3) зміст усього речення й навіть зміст попереднього чи наступного речень.

Щодо функціонування прикладок у структурі речення вирізняють шість моделей: 1) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$, пор.: *Палажка, вдова убитого партизанами начальника поліції, зловісно мовчала* (О. Довженко); *На 74-му році життя помер Мойсей Фішбейн, український письменник і перекладач, член Українського ПЕН та Національної спілки письменників України* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); 2) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$, пор.: *А на порозі пнеться вже друге маля – Оріся, материна доня* (А. Головка); *Журналіст, історик та ведучий програми «Тема дня» на телеканалі «UA: Рівне», Олексій Бухало, отримав грант у розмірі 30 тисяч* (<https://svoi.media>); 3) $\text{Прон} + N_{\text{заг. нз.}}$, пор.: *Везу якось їх, а вони, ідоли, як почали стріляти, ті вже фашисти, щоб їм добра не було* (О. Довженко); *Ось вони, рідні озера та луки, в синім добрі солов'їних очей* (М. Руденко); 4) $\text{Прон} + N_{\text{вл. нз.}}$, пор.: *Він, Ганс Штор, сам-один буде в цьому домі берегти крижالی старого вічного закону* (В. Винниченко); *І він, Отава, теж міг вигадати щось схоже, наприклад, цілувати Таїсу на кожному новому закруті дороги, цілувати її лукаві уста і мовчати, мовчати* (П. Загребельний); 5) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$, пор.: *Пауль Зіберт – Микола Іванович Кузнєцов – організував кілька замахів на заступника Еріка Коха та керівника управління адміністрації*

Рейхскомісаріату Пауля Даргеля (Високий замок, 11.12.2017); *З тих пір я закохалася в Богдана Ступку – Богдана Хмельницького* (Гордон, 13.04.2016); 6) N_{заг. нз.} + N_{заг. нз.}, пор.: *Як учений, етнограф і фольклорист, письменник усе життя цікавився народною творчістю* (М. Рильський); *Мандрівник вічний – неблаганний час іде вперед* (Л. Дмитерко).

Специфічна особливість порівняльних зворотів, на відміну від інших типів відокремлених і невідокремлених членів речення, полягає в тому, що їм притаманна наявність моменту порівняння, граматично вираженого зазвичай сполучниками. Спільне для всіх порівняльних зворотів – відсутність предикативної форми. У реченні порівняльний зворот репрезентує окрему синтагму, однак відокремлення – не обов'язкова його ознака, оскільки порівняльні звороти можуть бути й невідокремленими. У реченні порівняльні звороти зазвичай підпорядковані головним членам речення, пор.: *Товста його шия почала набрякати, як у кобри* (О. Довженко); *Що й говорити, по глухих закутках такі люди, як її чоловік Бродський, ще існують, існують і такі, як Топченко* (М. Хвильовий). Проте в окремих випадках у ролі головного слова можуть функціювати й другорядні члени речення: а) означення, пор.: *Мишко – липовий комуніст, але й він, користуючись з нашої фразеології («тепер для бідних школа»), одвернув неписьменну Оксану від «темного життя», і вона кинулася до життя «світлого, молодого, як молодик»* (М. Хвильовий); *Але зате Криленко згадав і рівні берлінські вулиці, і тихий кабінет над Шпрее, і нормальне й точне, мов годинниковий механізм, німецьке життя* (М. Хвильовий); б) обставини способу дії: *Тоді Сузанна так, як Макс, укладає руки в середину скриньки й серед гомону, галасу, вигуків помалу витягає Сонячну Машину* (В. Винниченко); *Доктор Рудольф обома руками завзято зачісує волосся назад, обводить аудиторію мокро блискаючими очима, посміхається так, як людина, що має ошелешити своїх ближніх, і раптом рішуче стріпує всією головою* (В. Винниченко).

У **третьому розділі** «Структурно-семантичні особливості координованих синтаксичних одиниць» виокремлено й ієрархізовано семантико-синтаксичні кореляти конструкцій з однорідними членами речення та пояснювальних синтаксичних одиниць, з'ясовано специфічні особливості речень з однорідними членами, із пояснювальними конструкціями, окреслено їхній структурно-семантичний та функційний аналіз, проаналізовано периферійні вияви пояснювальних одиниць.

Однорідність досліджено як граматичне явище, а конструкції з однорідними членами як семантично й синтаксично однофункційні / різнофункційні щодо головного компонента утворення. Різнофункційні компоненти ряду вважаємо однорідними, оскільки вони належать до тих випадків, коли ряд не корелює з однорідністю. Однорідні члени речення диференційовано за такими ознаками: 1) пов'язані між собою сурядним зв'язком; 2) виконують функції одного члена речення; 3) підпорядковані одному члену речення; 4) мають морфологічну однотипність; 5) є виразниками одного поняття; 6) мають рівноправність відношень у семантичному й граматичному аспектах.

Аналіз репрезентованих конструкцій дає змогу констатувати, що однорідними можуть бути всі члени речення (головні та другорядні), пор.: Кухня, коридори і навіть ванна цього напівзруйнованого помешкання були забиті довоєнними меблями (С. Жадан) – однорідні підмети; На ранок мороз сивиною вкривав землю, стріхи, дерева (А. Головка) – однорідні додатки; В одну мить з усіх вікон гуртожитку повисувались біляві, чорняві, руді, каштанові жіночі голівки (Люко Дашвар) – однорідні означення; Од вибухів – багряно, чорно, сизо навколо простір дибився в диму (О. Гончар) – однорідні обставини.

Водночас конструкції, у яких наявні кілька присудків і при цьому кожен із них характеризується власним інвентарем залежних компонентів, вважаємо складносурядними з нулем підмета в другому компоненті, пор.: Ліда розгублено озирнулась, стурбовано подивилась в його сторону й попленталась назад у гуртожиток (Люко Дашвар); Легенький вітерець подихав з теплого краю, перебігав з нивки на нивку (Панас Мирний). Проте з-поміж загалу конструкцій із кількома присудками слід вирізняти речення з однорідними присудками. У таких реченнях ряд дієслів можна замінити більш загальним за змістом дієсловом, пор.: Усі сміялися, реготалися, жартували (Панас Мирний); І квітла, снила, парувала важка чорноземна рілля (А. Малишко).

Установлено, що різнофункційні члени в сурядному утворенні об'єднані семантичною схожістю, пор.: Як і де ми можемо зустрітися? – невпевнено запитав її Стьопка (Люко Дашвар); Я впізнав би її завжди і всюди (Ю. Збанацький) або морфологічною однотипністю, пор.: Уже є з десятків лабораторій і в нас, і за кордоном (І. Ялом); Густий сосновий ліс височів за хатами і праворуч від них (Люко Дашвар).

Однорідні члени реалізують у реченнях сурядні відношення двох типів: 1) відношення синтаксично недиференційованих членів; 2) відношення синтаксично диференційованих членів.

Ряд недиференційованих членів охоплює чотири самостійні типи відношень із відповідними сполучниками: 1) єднальні (власне-єднальні, єднально-перелічувальні, єднально-видільні, єднально-розподільні, єднально-порівняльні, єднально-заперечні), пор.: Тайях слухала й мовчала (Ю. Яновський) – власне-єднальні відношення; Тут були танкісти і авіатори, артилеристи і звичайні піхотинці (О. Гончар) – єднально-перелічувальні відношення; Він уважно перечитував кожну сторінку, кожен рядок і навіть кожне слово Марусинового листа (Люко Дашвар) – єднально-видільні; Марія Гнатівна знову подивилася пильним поглядом у відчинені двері, зітхнула і поклала на стіл гербарій з квітами і пенал, щоденники своїх вихованців і контрольні роботи, ручку для перевірки і нотатник для записів (О. Гончар) – єднально-розподільні відношення; До лівоцентристської фракції можуть увійти депутати, незадоволені діями і більшістю, і меншістю (Дзеркало тижня, 13.12.2019) – єднально-порівняльні відношення; Ні аналіз крові, ні ліки, ні дієта не зробили своєї справи (І. Ялом) – єднально-заперечні відношення; 2) зіставні (власне-зіставні, приєднувально-зіставні, обмежувально-зіставні), пор.: Солдати позаносили до складу спочатку стільці, а потім столи (С. Жадан) – власне-зіставні відношення; Усмішка

гостра, а однак сумна (Леся Українка) – приєднувально-зіставні відношення; Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко) – обмежувально-зіставні відношення; 3) протиставні, пор.: Степан хотів промовчати, але в останню мить не стримався (Люко Дашвар); На мене дивились не її очі, а діаманти – бездонні, чисті, глибокі, мінливі (І. Ялом); 4) розділові (єднально-розділові, власне-розділові, чергувально-розділові, передбачувально-розділові), пор.: Вони казали, може, олії за трудовні дадуть або цукру (Люко Дашвар) – єднально-розділові відношення; Перед очима нелегкий вибір: або смерть, або зрада, або дезертирство (С. Жадан) – власне-розділові відношення; Місяць то ховав свій блідий вид у хмарах, то знову горів ясно й чисто (Ю. Мушкетик) – чергувально-розділові відношення; Заговорив він чи то піснею, чи то казкою, чи то відгуком далеких чар (Ю. Іздрик) – передбачувально-розділові відношення.

Ряд диференційованих членів охоплює відношення, які виявляють різний ступінь несамотійності. Вони спираються на відношення синтаксично недиференційованих членів, про що свідчить сполучниковий склад: сполучники, які беруть участь в оформленні відношень першого типу, зазвичай є компонентами-складниками парних сполучників, що виражають відношення другого типу (*i – i притому, а – не...а*). Завдяки здатності сполучника поєднуватись із частками, займенниками та іншими словами з'являються більш складні, комплексні значення: 1) градаційні (градаційно-зіставні, градаційно-розділові), пор.: Не тільки прості люди, чи, як писав цар, – подлії люди, нарікали на нього, а навіть бояри... (Ю. Мушкетик) – градаційно-зіставні відношення; Не те що слів, а навіть мотиву пісень не можна було розібрати (А. Головка) – градаційно-розділові відношення; 2) приєднувальні, пор.: Дала йому тонкий стан козацький, та ще й чорнії брови (Леся Українка); 3) допустові, пор.: І хоча життя іноді виставляє нам перешкоди, але й рухає нас вперед (Ю. Іздрик).

Крім власне-сурядних, члени ряду можуть виражати пояснювальні відношення, які вияскравлюють пояснювальну семантику поняття, вираженого попереднім членом речення. Ряди, яким притаманні пояснювальні відношення, переважно замкнені. Вони реалізовані сполучниковим, а також безсполучниковим зв'язком. Такі відношення розподілено на вужчі різновиди: 1) власне-пояснювальні, пор.: Показувала вона мені в саду й свою гордість, себто свій розкішний квітник (Є. Гуцало); 2) уточнювальні, пор.: Щось промайнуло в сутіні за мостом, під вербою (О. Довженко); 3) конкретизувальні, пор.: А там, саме на рідній Україні, в холонучих садах ще світяться жоржини з крижінками в очах (Е. Андіївська). Конструкції з пояснювальними складниками утворюють ряди, проте не є однорідними.

Пояснювальні синтаксичні одиниці дефінуємо як один із різновидів конструкцій із синтаксично паралельними (однофункційними як члени речення) щодо загального, головного компонента членами. Ці члени речення є різними позначеннями того самого об'єкта (референта) – предмета, ознаки, дії, події, між ними наявні відношення ототожнення першого позначення з другим із погляду належності їх до того самого об'єкта позначення.

Установлено, що ранжування пояснювальних конструкцій не є однозначним. З огляду на окремі значення й функції, що модифікують указане значення, запропоновано на основі загальних функцій пояснювального члена ще одне важливе диференціювання – розподіл на утворення, у яких роз'яснення (усунення невідомого компонента) першого складника здійснено в напрямі *невідоме – відоме*. За характером невідомого в першому позначенні й способом його усунення пояснювальні конструкції покласифіковано на три різновиди: 1) власне-пояснювальні, пор.: *Мергель, або глинистий вапняк, має велике значення для цементної промисловості* (Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. № 2, 2019); *Мені залишився останній, тобто фінішний ривок, іще максимум півтора року* (А. Тосс); 2) уточнювальні, пор.: *Попереду, на обрії, сяяли білі багатоповерхівки* (Дзеркало тижня, 20.08.2019); *Перед дуплом, на порозі своєї хижі, сич струснув із себе краплі дощу і повільно, вайлувато пробрався на постіль з пір'я та сухого листа* (Г. Тютюнник); 3) конкретизувальні, пор.: *Можливо, йому не імпонували такі незвичайні пропозиції, а саме нав'язані ритуали* (І. Ялом); *Такі випадки траплялись і закінчувались трагедією, а саме травмами і навіть смертю* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019).

Уточнювальні й власне-пояснювальні синтаксичні одиниці мають структурні, семантичні та граматичні відмінності, що дає змогу визнати їх самостійними синтаксичними категоріями. На лексичному рівні уточнювальні компоненти співвіднесені з різними денотатами, пор.: *На трьох поняттях – свобода, гідність і рівність – побудована вся Європа* (Урядовий кур'єр, 23.10.2019); *Вдень забігали вуличні пси, обнюхували всі ці сліди любові й заклопотано вибігали назад – на центральні вулиці міста* (С. Жадан). У комунікативному аспекті вони позначають різних референтів. Основною функцією уточнювальних конструкцій є функція додаткового уточнення.

Власне-пояснювальні конструкції на лексичному рівні співвіднесені зі спільним денотатом, на комунікативному – із тим самим референтом, пор.: *Велику роль відіграє в ньому паралелізм, себто тісний внутрішній зв'язок між двома й більше віршами* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019); *Боря і Льоша, або Болік і Льолік – були двоюрідними братами* (С. Жадан). Розглядані синтаксичні одиниці виконують пояснювальну, перекладну, інформаційну, інтерпретаційну, корегувальну та контекстуально-уточнювальну функції.

Конкретизувальні синтаксичні конструкції трактуємо як синтаксичні одиниці, у яких другий компонент звужує, конкретизує обсяг першого. Термін *конкретизація* мотивований відношеннями диктумного характеру: конкретизоване перше, невизначене позначення з огляду на те, який елемент якоїсь множини, так чи так позначений зазвичай у першій назві, виокремлений із множини за ознаками, названими головним словом конструкції, і про який так чи так ідеться в реченні. Саму множину, з одного боку, розуміємо як однорідну, з іншого – як таку, що містить елементи у своїх окремих нетотожних ознаках, які так само зумовлюють необхідність виокремлення з неї одного чи кількох предметів за згаданою ознакою, пор.: *Її зацікавила одна з точних наук –*

математика → одна наука виокремлена з-поміж точних, яка зацікавила її, інші її не зацікавили, така наука позначена двічі – першою, невизначеною назвою (точна наука) і другою, визначеною (математика). Одночасно на диктумному рівні розв'язують ті чи ті завдання (у наведеному прикладі математика подана як точна наука, яка зацікавила її).

Поняття множина, яким ми оперуємо, аналізуючи конкретизувальні синтаксичні конструкції, потребує уточнення. У дослідженні його студійовано як синонім до поняття загальне, а конкретизувальний складник – як його частину, пор.: *Була в нього незвичайна особливість (загальне) – гуляти нічним містом (частина)* (Люко Дашвар). Відношення «загальне – частина» є суттєво виразнішим у семантичному й структурному аспекті порівняно з відношенням «ціле – частина», яке співвідносять із поняттям уточнення. Проте останнє також трапляється як окремий випадок конкретизації, але лиш за умови маркованості сполучником *a same (same)* та / або інтонації попередження, пор.: *Зйомки фільму проходили в старенькому занедбаному будинку, саме в найменшій його кімнаті* (Голос України, 10.02.2020); *Доволі давно, а саме десять років тому Боб Кінг вирішив проконсультуватися з ним щодо лікування своєї тривалої залежності від вікодану* (І. Ялом) – речення з конкретизувальною конструкцією; *Перед дуплом, на порозі своєї хижі, сич струснув із себе краплі дощу і повільно, вайлуватو пробрався на постіль з пір'я та сухого листа* (Г. Тютюнник); *У понеділок, удосвіта, як тільки благословилося на світ, прийшов з кіньми старший Єлисей син, також Василь* (У. Самчук) – речення з уточнювальною конструкцією. Конкретизувальні конструкції виконують функції якісної й кількісної оцінки, акцентуаційну, комунікативну, модально-оцінну.

Пояснювальні конструкції, така само як і конструкції з однорідними членами речення, є реченнєвими конструкційними ускладнювачами.

До периферійних виявів пояснювальних одиниць зараховано синтаксичні утворення, які конкретизують, роз'яснюють, дають більш чітке визначення, указують на можливість двоякої назви, наголошують на значущості чого-небудь, розкривають сутність певного явища тощо. Ці конструкції, як і пояснювальні, перебувають у постпозиції, виражають пояснювальні відношення, поєднані з іншою частиною або сполучниковим зв'язком, або інтонаційно. До периферійних виявів пояснювальних одиниць уналежнено синтаксичні утворення зі значенням «включення», пор.: *Він учився в коледжі і хоч не довчився, проте вільно володіє кількома європейськими мовами, зокрема й слов'янськими* (О. Гончар); *Зважаючи на тренд здорового харчування, ми розширили асортимент натуральних продуктів у наших магазинах* (День, 08.04.2015) та «виключення», пор.: *У будинку були відремонтовані всі кімнати, за винятком їдальні* (І. Ялом); *Такої кількості переможених не мав жоден із давніх героїв, крім Самсона* (С. Єрмоленко).

Синтаксичні одиниці зі значенням «включення» покласифіковано на три групи: 1) ілюстративні, пор.: *У поетичній мові Максима Рильського чільне місце посідають словесно-художні засоби, зокрема лексична синоніміка* (С. Єрмоленко); 2) підсилювальні, пор.: *Продуктів, особливо муки й сухарів,*

залишилось обмаль (С. Жадан); 3) корегувальні, пор.: *Було дуже тепло, навіть жарко* (Є. Гуцало). Репрезентовані синтаксичні одиниці ускладнюють просте речення другорядною предикацією, що оформлює відповідну пропозицію як другорядне висловлення.

У **четвертому розділі** «*Функційні вияви вставних і вставлених компонентів, звертань, часток та вигуків*» проаналізовано структурні особливості простих речень, ускладнених вставними та вставленими синтаксичними одиницями, уточнено основні принципи розмежування розгляданих конструкцій, представлено функційно-семантичні різновиди цієї синтаксичної категорії, схарактеризовано речення зі звертаннями, частками та вигуками, описано їхні лексико-семантичні, структурно-функційні й інтонаційні особливості вживання; проаналізовано явища, суміжні з ускладненням у структурно-граматичному й семантичному аспектах.

Вставні конструкції витлумачено як такі, що введені в речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного. Із формально-граматичного погляду вони ізольовані від речення; із комунікативного – не змінюють основного модального значення речення, а пояснюють його, надаючи особливого забарвлення. Вставлені конструкції – синтаксичні одиниці, які на конструктивному рівні не входять до позиційної й синтаксичної структури речення (тобто позбавлені ознак речення); на комунікативному рівні є факультативною частиною, за відсутності якої зміст і структура висловлення залишаються незмінними. Вставні та вставлені конструкції деякою мірою схожі, проте не тотожні. Вони різняться не лише своєю цілеспрямованістю, а й структурними, семантичними, позиційними, інтонаційними, функційними й графічними (на письмі) характеристиками.

Виявлено й проаналізовано найуживаніші структурно-семантичні групи вставних конструкцій: 1) група вставних конструкцій із суб'єктивно-модальною семантикою, яка вказує на реальність, правдивість того, про що повідомлено в реченні, упевненість в об'єктивності наведених фактів, пор.: *Звичайно, я не злодюжка якась, хоч сьогодні й поцупила нахабно ланцюжок із якорем* (Люко Дашвар); *Зрозуміло, поспішали, хапали, що трапиться під руку, передусім документи й коштовності* (С. Жадан); 2) група вставних конструкцій, що виражає почуття мовця (здивування, розчарування, співчуття), пор.: *На превеликий подив, жодному з цих двох видатних істориків, як виявилось, нічого не було відомо про цінність і рідкісність цієї архітектурної пам'ятки* (Ю. Іздрик); *Як на гріх, він дуже пізно зрозумів серйозність та небезпечність цієї жахливої хвороби* (І. Ялом); *На жаль, Тоня, Вадікова дружина, була особою вкрай раціональною* (Л. Дереш); 3) група вставних конструкцій, за допомогою яких звертаються до читача з метою привернення його уваги, пор.: *Цей, із дозволу сказати, «секрет» я знав і раніше* (І. Ялом); *Уявіть, на Землі існує одне людство, розкидане по материках, островах* (Е. Андієвська); 4) вставні синтаксичні конструкції на позначення характеру висловлення, способу передавання думки, типу її оформлення, пор.: *Власне кажучи, навіть ця розвідка могла би*

називатися ефектніше (Ю. Іздрик); *Як на мене, це або самодіяльність «ополчення», або спроба впливати на регіональні вибори* (Голос України, 26.08.2019); 5) група вставних конструкцій, що вказує на зв'язок думок, послідовність викладу чи його завершення, співвідношення загального й конкретного, підкреслення найбільш значущих частин, висновків, пор.: *А. Шалит, зрештою, присягнув Україні першим – прямо того ж вечора, у кабінеті* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); *Між іншим, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти інформації про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим* (Вісник Національної академії прокуратури України, 1(59), 2018); 6) група вставних конструкцій, що вказує на джерело повідомлення, пор.: *Як свідчить світовий досвід, немає універсального підходу у вирішенні цієї проблеми* (Урядовий кур'єр, 10.09.2019); *Як відомо, кожен сам хазяїн власної долі* (Люко Дашвар). Вставні конструкції виконують функцію текстової зв'язності, акцентно-стверджувальну, акцентно-гіпотетичну, оцінну, фатичну функції.

Вставлені синтаксичні одиниці покласифіковано на три функційні моделі: 1) вставлення, які виконують пояснювальну функцію (власне-пояснювальні, уточнювальні та конкретизувальні), пор.: *Споконвіку їх куток Кононівни (тобто той, що за річкою) пишався найкращими кіньми* (І. Ле) – власне-пояснювальні; *Чому вона, незважаючи на свою молодість (їй можна було б дати не більше двадцяти), така насторожена?* (Гр. Тютюнник) – уточнювальні; *Народна поезія (колядки, щедрівки, похоронні голосіння, історичні думи, пісні, легенди і приурочені до всіх подій селянського гуцульського життя співанки-коломийки) стала для нього найпершою і найзначнішою школою мистецтва слова* (О. Засенко) – конкретизувальні; 2) вставлення, які повідомляють додаткову інформацію (інформаційно-поглиблювальні, причиново-наслідкові та порівняльні), пор.: *Сьогодні вона набагато гірша, ніж у Парижі (на момент прийняття Паризької угоди щодо клімату в 2015 році – ред.)* (Голос України, 25.04.2020) – інформаційно-поглиблювальні; *Він виїхав із провінції – на зло всім заздрісникам і недоброзичливцям – і домігся величезних успіхів у столиці* (Люко Дашвар) – причиново-наслідкові; *Літератори (на відміну від більшості літературознавців) теж почали виїжджати ген-ген на шенген, зазвичай якомога західніше* (Ю. Іздрик) – порівняльні; 3) вставлення, які виконують емоційно-експресивну й емоційно-оцінну функції, пор.: *У футболці і колготках, із вірною Брукс (Ромо, братику, дякую!), обережно суну до дверей* (Люко Дашвар).

Однією з визначальних рис звертання є його семантико-синтаксичний зв'язок із реченням, а також членореченнєвий статус. Основним граматичним показником синтаксичної функції звертання є інтонація й синтаксична позиція в реченні. Зазвичай категорійним засобом вираження звертання в українській мові є кличний відмінок, пор.: *Ей, паничу, паничу!* – сказала стара, журливо похитуючи головою (Панас Мирний); *Стьопка! Ти чого за мною пішов? – наче вперше німця побачила* (Люко Дашвар).

Поряд із називанням адресата іменником у формі кличного відмінка інколи використовують звертання, виражені іменниками у формі називного відмінка однини або множини. Такі конструкції є формою кличного відмінка, що має омонімічну з називним флексію. У такому разі компонентові вказаного зразка притаманна специфічна клична інтонація, пор.: *Ох, німець, німець... – Намисто підхопила, на шию повісила і гайда з хати* (Люко Дашвар); *Шо, синок, – спитав, – усе зайнято?* (С. Жадан); *А йдіть, діточки, полуднують та й батька кличте! – крикнула Кайдашиха тонким голосом* (І. Нечуй-Левицький).

Апелятивні конструкції не обмежувані тільки іменниками, ужитими у формі кличного або називного відмінків (однини і множини), а продемонстровані також субстантивованими частинами мови: 1) прикметниками, пор.: *Пливіть, рідні, пливіть!..* (Є. Гуцало); *Чи ти, стара, здуріла на старість?* – обізвався Кайдаш (І. Нечуй-Левицький); 2) дієприкметниками, пор.: *Гей, ви, нехрещені!.. Ніж там гуркотіти, ідіть-но сюди!..* (О. Гончар); *О розп'ятий! Глянь на мене!* (І. Франко); 3) порядковими числівниками, пор.: *Ти, перший! З тебе й почнемо розмову* (Голос України, 10.11.2019); *З Новим роком! Вітай нас! Двадцятий!* (І. Кулик); 4) займенниками, пор.: *Прощай, мій* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Слухай, ти! Про що з ним розп'ятуєш?* (О. Гончар).

У реченні кличний відмінок як один з основних показників категорії звертання виконує такі функції: 1) функцію адресата в позиції підмета при спонукальному дієслові-присудку у двоскладному реченні: *Слухай, старий, ти краще сьогодні відпочинь* (Ю. Іздрик); 2) функцію адресата в позиції детермінантного другорядного члена, залежного від предикативної частини речення, пор.: *Мамо, наш тато Герой!* (О. Довженко); 3) функцію адресата в позиції головного члена односкладного вокативного речення (речення-звертання), пор.: *Дівчата! Годі час гаяти! За півгодини сільрада зачиниться* (Люко Дашвар).

Представлено й проаналізовано вісімнадцять лексико-семантичних груп синтаксичних конструкцій, які з огляду на специфічне функційне призначення варто позначити терміном *звертання*: 1) звертання, що вказують на імена, прізвища, по батькові, псевдоніми й прізвиська людей, пор.: *Іване?! Уляно?! Уля! Вони й не вони!* (О. Довженко); 2) звертання до осіб за їхніми родинними ознаками, пор.: *Постривай же, свекрухо!* – говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тину (І. Нечуй-Левицький); 3) звертання до осіб за їхнім соціальним статусом, класовою чи становою належністю, званням, титулом, пор.: *Де твоя шинель, сержанте?* (О. Гончар); 4) звертання до осіб за професією, спеціальністю, родом діяльності, пор.: *Пане перукар! У вас десять хвилин!* (Остап Вишня); 6) звертання до осіб за національністю, місцем проживання, пор.: *Гуртом же, вкраїнці, до лану освіти* (П. Загребельний); 6) звертання до осіб за їхнім віком, пор.: *Спи ж, малесенький, пізній бо час!* (Леся Українка); 7) звертання за назвами тварин, птахів, пор.: *Соловейку-солов'ю, Я приспівочку зів'ю* (А. Малишко); 8) звертання за назвами рослинного світу, пор.: *Не кури, зажурена тополе, над розгонам огнених доріг...* (В. Сосюра); 9) звертання за назвами небесних тіл, явищ природи, пор.: *Я по ягоди піду... там*

тебе, вітре, знайду! (В. Сахачька); 10) звертання за назвами географічних понять, пор.: *Як тебе не любити, Києве мій!* (Д. Луценко); 11) звертання за назвами релігійних осіб, демонологічних, міфічних істот, пор.: *Купайло, Купайло! Де ти зимувало?* (В. Сахачька); 12) звертання за назвами різних частин тіла, пор.: *Я, серце, була в світах* (Люко Дашвар); 13) звертання за назвами загальновідомих понять культури й мистецтва, пор.: *В тобі, мистецтво, у тобі одному Є захист* (М. Рильський); 14) звертання за назвами абстрактних понять, пор.: *Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку* (В. Стус); 15) звертання за назвами збірних понять, найменувань сукупності когось / чогось, пор.: *Молодь славна, вас вітаю Із прекрасним святом цим...* (Д. Луценко); 16) конфесійні звертання, пор.: *Ти, Владичице, як Блага Провідниця, веди нас до Тихого Пристановища*; 17) звертання до осіб за оцінно-характеризувальною ознакою, пор.: *Де ж ти, волоцюго, був до цього часу?* (Люко Дашвар); 18) звертання за назвами предметів, пор.: *Стареньке пожовкле фото, я – пам'ять твоя і слух* (В. Осадчий). Комплексний аналіз функцій апелятивних конструкцій дав змогу виокремити такі найбільш характерні для нашого текстового матеріалу функції: номінативну, соціально-регулятивну (або етикетну), вокативну, емоційно-експресивну, оцінно-характеризувальну, дискурсивну, дейктичну.

Утворення з частками потрактовано як слова-речення, зміст яких визначений попередньою реплікою-запитанням або розкритий інформацією. Досліджуючи утворення з частками в контексті ускладнювальних одиниць, докладно розглядано конструкції 1) стверджувальної, пор.: *Так, я сором'язлива. Мені чомусь буває соромно тебе* (О. Довженко); *Ага, Гер, грошей у них занадто, – нервово засміявся Коча* (С. Жадан); 2) заперечної, пор.: *Це не ваше діло. – Ні, це наше діло, – сказав Іцорс* (О. Довженко); *О ні! Нащо ж ті вуса і та борода такі великі й такі м'які?* (У. Самчук) й 3) питальної, пор.: *Вродлива панночка скрізь може бути певна, що виграє. – Невже?* (Леся Українка); *Джуліусе, ти щось від мене приховуєш. – Хіба?* (І. Ялом) семантики. Саме вони є основними складниками речень-часток, за допомогою яких виражають реакцію мовця на слова співрозмовника.

Вигуки – граматично незалежні та інтонаційно відокремлені компоненти речення, які виражають емоції мовця лиш опосередковано. Семантичне ранжування утворень із вигуками полягає в розмежуванні їх на такі, що передають різні емоції й почуття мовця: 1) подив, пор.: *О! – каже. – Що ти ще видумав?* (С. Жадан); 2) гордість, захоплення, пор.: *Овва! Та й розумна ж голова в тебе, Германе!* (Люко Дашвар); 3) задоволення, радість, захват, пор.: *Ха-ха! – реготала молодь, і навіть беззубі хаджі ховали усмішку у білі борода* (М. Коцюбинський); 4) досаду, докір, обурення, загрозу, зловтіху, пор.: *Е-е-ех! Льошка про все забув* (С. Жадан); 5) безсилля, безнадійність, розчарування, байдужість тощо, пор.: *Ат... Одчепись од мене... – якось безнадійно промовив Герман* (С. Жадан); 6) жах, переляк, стурбованість, пор.: *Ой лишенько! Ще й поляже отам надворі під кулями! – бідкалась Галя жартівливо* (І. Нечуй-Левицький); 7) каяття, відчай, біль тощо, пор.: *Ой! – скрикнув Остап, ухопившись*

за груди, і захитався (М. Коцюбинський); 8) рішучість, упевненість, пор.: *Ну-ну, – скрикнув Гнат, – досить вже мене за носа водити* (Люко Дашвар), а також на такі, що виражають волевиявлення: 1) спонування, заклик до дії, пор.: *Гайда, Уляно! Ходімо по гриби!* (Є. Гуцало); 2) наказ, пор.: *Годі! годі! – кричав, переводячи духа, господар. – Музико! годі, перестань!* (Панас Мирний); 3) привернення уваги, пор.: *Агов! Неси-но, молодице, на стіл з калиною пиріг* (М. Стельмах).

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Посилене за останні десятиріччя зацікавлення текстом, зокрема його комунікативним аспектом, не заперечує важливості подальшого вивчення речення хоча б тому, що текст побудований із варіантів комунікативних парадигм речень. Комунікативний намір мовця, пов'язаний із повідомленням інформації та іншими функціями, зумовлює вибір певних синтаксичних одиниць і різних засобів. Такими одиницями є насамперед предикативні одиниці, які виражають певні предикації – просте й складне речення. Серед простих речень виокремлюють ускладнені, що за складом предикативних утворень не просто наближені до складних, а являють собою особливі форми повідомлення, які ємно й різним структурним виявом експлікують обсяг інформації певними частинами й у певній ієрархії в межах простого речення.

Попри безсумнівну значущість ускладненого речення в синтаксичній системі сучасної української мови воно поступається у своєму вивченні простому та складному реченням.

Дослідження ускладненого речення активізовано із середини ХХ ст. і побудовано на засадах теорії лінгвістичної цілісності. Підходи до вивчення статусу ускладненого речення по-новому сфокусовані на синтаксично й семантично ускладнених реченнях. Проте до цього часу в синтаксичній теорії не напрацьовано однозначної дефініції ускладненого речення. Наявна лиш традиція вживання відповідного терміна. Термін *ускладнення речення* розуміємо як синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення. Термін *ускладнення* охоплює багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення з погляду виходу речення за межі ядерної структури.

Просте речення може бути елементарним та неелементарним. Формально елементарне і формально неелементарне речення розмежовано за такими критеріями: 1) складом другорядних членів (синтаксичних позицій); 2) характером синтаксичних відношень; 3) типами синтаксичних зв'язків; 4) формальними засобами будови речення.

Поняття неелементарності пов'язане з двома аспектами речення: синтаксичним і семантичним. *Синтаксично неелементарне речення* – речення, яке, крім предикативного ядра, містить у своєму складі ускладнювальні утворення, що граматично оформлюють відповідну додаткову пропозицію. *Семантично неелементарне речення* – речення, яке поєднує кілька номінацій подій. Між синтаксично неелементарним і семантично неелементарним

реченням немає прямої кореляції: усі формально ускладнені речення семантично неелементарні, проте семантично неелементарні речення можуть бути формально елементарними, тобто формально неускладненими.

Особливістю ускладненого речення є поєднання в одній структурі предикативності (монопредикативності) із додатковою (неповною) предикативністю, ґрунтованою на формальній та семантичній його організації, тобто ускладнення є об'єктом формально-граматичного та семантико-синтаксичного синтаксису. Ця особливість відрізняє ускладнене речення від неускладненого, але не є достатньою підставою для виокремлення її як автономної предикативної одиниці. Ускладнене речення має одне предикативне ядро, щодо якого вибудовувані всі вхідні до нього складники. Приєднуючи ускладнювальні утворення, просте речення зберігає свою головну структурну ознаку – монопредикативність.

До важливих питань належить розуміння предикації й предикативності в ускладненому реченні. *Предикативність* – вербальний засіб вираження предикації, що здійснює приписування ознаки предмету в співвіднесенні з конкретним моментом комунікації. Загальне значення предикативності речення вияскравлене низкою окремих категорій: персональності, темпоральності, модальності. Предикативність перетворює речення в самостійну одиницю комунікації, а також є диференційною ознакою, що відрізняє речення від слова та словосполучення. *Предикація* як логічне (ментальне, когнітивне) поняття пов'язує мислення з мовою за допомогою свого мовного корелята – предикативності. Наближуючись за складом предикативностей, відповідних предикацій і семантичного обсягу до складного речення, ускладнене речення як синтаксичне явище передусім варто оцінювати з позиції відношення його до предикативності як головної ознаки речення, а саме як неповнополіпредикативне просте речення.

Запропоноване трактування предикації й предикативності в ускладненому реченні підкреслює взаємозв'язок його складників, реалізований у специфіці ситуації, відображеної пропозицією цілісного речення. Можливість експлікації в неосновних пропозиціях ускладненого речення більш ніж одного реалізованого стану зумовлює ускладненість відбитої ними ситуації, у результаті чого у взаємодії із ситуацією, відображеною основною пропозицією, наявна гіперситуація.

Просте ускладнене речення розглядане з позиції властивості йому додаткової (неповної) предикативності. За типом структурно-семантичного зв'язку субпредикативної й предикативної синтаксичної одиниці конструкції незавершеної предикації розподілені на два типи, які відповідають двом типам ускладнення предикативності – *пряма додаткова предикативність* і *непряма додаткова предикативність*.

Розглядані явища й категорії являють собою в ускладненому реченні ієрархізовану систему: незалежна повна предикативність + залежна неповна предикативність; основна пропозиція + неосновна пропозиція; основна ситуація + додаткова ситуація = макроситуація (гіперситуація).

Семантико-синтаксичні відношення між основною й додатковою предикативністю подібні до тих, що спостерігаємо між предикативними частинами в складному реченні.

Факт пов'язаної предикативності доводить функційну аналогію між простим ускладненим реченням і реченням складним і разом із тим виявляє їхні структурні відмінності – як одиниць монопредикативних і поліпредикативних. Факти зв'язку предикативних частин ускладненого речення підтверджують функційну еквівалентність інтонаційного показника власне граматичному. Граматичні показники зв'язку предикацій можуть бути різні.

Додаткову предикативність витлумачено як синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення. Додаткова предикативність є тією диференційною ознакою, що дозволяє відрізнити просте ускладнене речення від семантично неелементарного (поліпропозитивного), але синтаксично елементарного, і від речення поліпредикативного як особливої граматичної структури. Додаткова предикативність чітко відділювана від власне предикативності, яка постає як формальна ознака речення, його конструктивна ознака (предикативна одиниця); її еталоном є дієслово. Синтаксичне вираження, якому притаманна додаткова предикативність, не є предикативною одиницею.

Додаткова предикативність неоднорідна із синтаксичного погляду. Розрізняємо пряму й непряму додаткову предикативність. *Пряма додаткова предикативність* виявлювана в граматичних формах і вербалізована. Її покласифіковано на напівпредикативність (або власне-напівпредикативність) та додаткову дієслівну предикативність. *Непряма додаткова предикативність* формалізована не в словоформах, а в непрямих показниках. Її розглядають за двома різновидами: «згорнута» та «відображена». Досліджено незв'язану додаткову непряму предикативність і зв'язану додаткову непряму предикативність. Незв'язана додаткова непряма предикативність експлікована іменним напівпредикативним членом, співвіднесеним з іменником, що займає позицію будь-якого члена в основній частині речення. Зв'язана додаткова непряма предикативність полягає у взаємодії основного предиката й напівпредикативного члена з тим самим суб'єктом (моносуб'єктність). Суб'єкт може бути прямим (підмет) або непрямим (другорядний член речення).

Член речення витлумачено як найменшу функційно-структурну одиницю. Поняття *член речення* і *частина мови* не тотожні, водночас взаємопов'язані й взаємозумовлені. З одного боку, член речення – функційно-структурна одиниця, що займає певну позицію в складі речення й виконує певні синтаксичні функції, з іншого боку – двобічна одиниця, якій притаманні значення й форма.

До конструкцій, що ускладнюють речення на формально-граматичному рівні, уналежнено відокремлені члени, однорідні члени речення, вставні та вставлені компоненти, звертання, частки, вигуки, синтаксичні одиниці зі значенням включення / виключення, уточнення й пояснення.

На основі субординації відбувається розширення й ускладнення структури речення, якщо в елементарне речення введено відокремлені синтаксичні

одиниці, виражені дієприкметниками, дієприслівниками, субстантивами або порівняльними, дієприкметниковими, дієприслівниковими, субстантивними зворотами, оскільки в цьому випадку кожен такий член уходить до речення як синтаксично підпорядкований певному члену елементарної структури. Ускладнення на основі координації фіксуємо, якщо до монопредикативної одиниці введено однорідні, уточнювальні, пояснювальні члени.

Адекватний і вичерпний опис відокремлення як синтаксичного явища ґрунтований на понятті синтаксичного зв'язку у внутрішньому (тобто всередині груп головних і другорядних членів) і в зовнішньому членуванні (тобто між членами речення).

Відокремленими вважаємо другорядні члени речення, інтонаційно, а іноді позиційно відокремлені від означуваних ними членів. Відокремлені члени, на відміну від невідокремлених, утворюють окрему від означуваного члена синтагму, вимовлену на більш низьких тонах, ніж інші синтагми в реченні (на письмі це інтонаційне оформлення зазвичай позначене комою, зрідка іншими графічними знаками).

Відокремлена обставина попри залежність від обох головних членів речення тяжіє до присудка й поєднувана з ним напівпредикативним типом зв'язку без будь-яких обмежень. Сполучуваність визначувана наявністю в кожному з присудків дієслова як носія найважливіших предикативних категорій модальності, темпоральності, а в дійсному способі теперішнього й майбутнього часу – позицій синтаксичної особи, саме до дієслова в будь-якому типі присудка спрямована одна лінія напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини.

Відокремлені обставини вільно входять до структури двоскладного речення з незаміщеними синтаксичними позиціями обох головних членів. Двоспрямований синтаксичний зв'язок відокремленої обставини експліковано в структурах, у яких вона являє собою відповідь на питання в діалогізованих монологіях й у відповідних репліках діалогів: відокремлена обставина пов'язана з граматичною основою речення-питання.

В односкладних реченнях напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини здійснюваний інакше, ніж в реченнях двоскладних, крім того, його вияв неоднаковий в односкладних особових реченнях, з одного боку, і в безособових та інфінітивних – з іншого. Відмінності зумовлені типом головного члена речення й напрямом суб'єктної лінії зв'язку відокремленої обставини.

Експлікація відокремленої обставини в особових односкладних реченнях, у яких підмет не формалізований, але має показники своєї позиції, практично не обмежена. Можливість функціонування відокремленої обставини в безособових та інфінітивних реченнях значно знижено й обмежено. Експлікація відокремленої обставини в номінативних речень неможлива через відсутність у таких структурах присудкової позиції. Тобто в реченні, у якому немає дієслова (експліцитного чи імпліцитного), не може бути реалізований другий присудок.

Залучення відокремленої обставини в структурі таких речень визначається:

1) наявністю суб'єкта, спільного для відокремленої обставини й головного члена

речення, 2) здатністю безособового дієслова у формі способу приєднувати до себе суб'єктний інфінітив, 3) належністю суб'єктного інфінітива в складі присудка до особових дієслів, 4) здатністю безособового дієслова бути допоміжним у структурі головного члена речення, 5) наявністю модальності в семантиці безособового дієслова. Відокремлена обставина виявляє напівпредикативний зв'язок не тільки з членами граматичної основи, але й із компонентами речення, які перебувають поза його межами, утворюючи з ними синтаксичні поєднання – із прислівником, іншим дієприслівником, інфінітивом та іменником.

Простому реченню, ускладненому відокремленим означенням, притаманні особливі принципи формальної організації. Головний із них – дворівнева синтаксична будова. Синтаксичні відношення і зв'язки в ускладненому реченні належать різним рівням. Перший, нижчий, – рівень словоформ, другий, більш високий, – власне-синтаксичний рівень.

Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні. За місцем розташування відокремлені означення можуть бути контактними й дистантними.

До моделей із відокремленими іменними зворотами зараховано конструкції з узгодженими означення, неузгодженими означеннями й порівняльними зворотами.

Від неповних підрядних частин відокремлені порівняльні звороти різняться тим, що позбавлені власного організаційного центру, оскільки є засобом пояснення думки, експлікованої іншими членами цього речення, поза якими відокремлені порівняльні звороти як особлива синтаксична категорія втрачають свій зміст, бо мають на меті сприяти більш наочному уявленню про головний предмет.

Однією з важливих особливостей відокремлених іменних зворотів, яка відрізняє їх від розгляданих утворень із дієприкметниками, є недієслівність головних слів зворотів, що ставить питання про засоби вираження їхнього модально-часового значення, зокрема про наявність граматичних засобів парадигматичного способу вираження цього значення.

У структуруванні ускладнених речень також беруть участь прикладки, зреалізовані такими моделями: 1) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$; 2) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$; 3) $\text{Prop} + N_{\text{заг. нз.}}$; 4) $\text{Prop} + N_{\text{вл. нз.}}$; 5) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$; 6) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$.

Із погляду семантики, синтаксичної ролі, синтаксичних зв'язків і морфологічного вияву порівняльні звороти не утворюють підрядних частин, а є компонентами простого речення, до складу якого вони входять як відокремлений член речення. Порівняльний зворот являє собою експресивне вираження тих чи тих якостей, властивостей, дій шляхом безпосереднього зіставлення в складі речення з іншим предметом, властивістю, дією тощо. Відокремлений порівняльний зворот виконує функцію означення, обставини або уточнювального члена щодо інших членів речення.

Однорідні члени в сучасній українській літературній мові належать до найбільш уживаних синтаксичних ускладнювачів. Диференційною ознакою

однорідних членів речення вважаємо сурядний зв'язок між його складниками, рівноправні відношення в семантичному й граматичному аспектах. У реченні однорідні члени поєднані в один структурно-семантичний блок і виконують функцію того самого члена речення. Однорідні члени з іншими членами речення вступають у зв'язок як один сурядний ряд, що становить структурно-семантичну єдність.

Українській літературній мові притаманні найрізноманітніші вияви граматичної однорідності, тому навряд чи можна констатувати, що будь-який ряд має повний набір ознак. Відсутність якоїсь ознаки заповнена іншими, релевантними для цього конкретного ряду. Установлено другорядні ознаки, які об'єднують різнофункційні члени в сурядні утворення в ускладненому реченні: 1) семантична схожість; 2) морфологічна однотипність.

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. Водночас речення з однорідними присудками, кожен із яких має обставинні поширювачі, належить до складних речень.

У реченнях з однорідними членами виявлено сурядні відношення двох типів: відношення синтаксично недиференційованих членів та відношення синтаксично диференційованих членів. Ряд недиференційованих членів охоплює чотири самостійні типи відношень із відповідними сполучниками: 1) єднальні (власне-єднальні, єднально-перелічувальні, єднально-видільні, єднально-розподільні, єднально-порівняльні, єднально-заперечні); 2) зіставні (власне-зіставні, приєднувально-зіставні, обмежувально-зіставні); 3) протиставні; 4) розділові (єднально-розділові, власне-розділові, чергувально-розділові, передбачувально-розділові). Ряд диференційованих членів охоплює відношення, які виявляють різний ступінь несамотійності: 1) градаційні (градаційно-зіставлявальні, градаційно-розділові); 2) приєднувальні; 3) допустові. Крім власне-сурядних, члени ряду можуть виражати пояснювальні відношення (власне-пояснювальні, уточнювальні, конкретизувальні). Синтаксичні конструкції з пояснювальними складниками утворюють ряди, проте не є однорідними.

Структурно-семантичну цілісність однорідних членів забезпечують не тільки сполучники, але й інтонація та інші допоміжні засоби (наявність спільного компонента, категорії числа тощо). Основними засобами зв'язку однорідних членів у ряді є сурядні сполучники, інтонація та комбінований тип зв'язку (сполучники сурядності й інтонація). Ряди з однорідними членами можуть бути відкритими та закритими. Однорідні члени речення й узагальнювальне слово виконують функцію того самого члена речення.

Ранжування пояснювальних конструкцій виконане з різною повнотою й послідовністю – розподіл за значенням сполучників, структурою, семантикою, функціями й іншими засобами вираження пояснювальних одиниць. У роботі запропонований ще один важливий підхід щодо розподілу пояснювальних конструкцій на основі роз'яснення (усунення невідомого компонента) першого складника в напрямі *невідоме – відоме*. Другий компонент у таких конструкціях не є дублетом першого. Він пов'язаний із мовленнєвим наміром мовця

й покликаний не тільки бажанням його усунути, а й з'ясувати певні характеристики окресленого предмета. Невідома для адресата частина першого позначення може бути різною. За характером невідомого в першому складнику й способом його усунення пояснювальні синтаксичні одиниці розмежовано на власне-пояснювальні, уточнювальні й конкретизувальні.

Уточнювальні й власне-пояснювальні синтаксичні одиниці мають структурні, семантичні й граматичні відмінності, що дає змогу визнати їх самостійними синтаксичними категоріями. На лексичному рівні уточнювальні компоненти співвіднесені з різними денотатами, водночас власне-пояснювальні – зі спільним денотатом. У комунікативному аспекті уточнювальні компоненти позначають різних референтів, на відміну від власне-пояснювальних структур, які співвіднесені з тим самим референтом. Крім того, можливі й різні засоби зв'язку аналізованих структур: сполучникові засоби й прийменники в уточнювальних конструкціях; сполучники та їхні функційні аналоги для власне-пояснювальних одиниць.

Під конкретизувальними розуміємо синтаксичні одиниці, у яких другий компонент звужує, конкретизує обсяг першого (який має невиразне значення). Конкретизувальні конструкції завжди відокремлені, перебувають у постпозиції, побудовані за допомогою конкретизувального сполучника *a same / same*. За морфологічним виявом стрижневого слова вирізнено такі типи конкретизувальних конструкцій: субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, вербумфінітні. Найуживанішими в текстах різних функційних стилів є субстантивні й адвербіальні конкретизувальні синтаксичні одиниці.

Конструкціями, близькими до пояснювальних, вважаємо синтаксичні одиниці, інтонаційно й позиційно відокремлені від членів речення, які вони пояснюють. Ознаками таких конструкцій, так само як і пояснювальних, є конкретизація, роз'яснення, більш точне визначення, уточнення, указівка на можливість двоякої назви, наголошення на значущості чого-небудь, розкриття сутності певного явища тощо. До синтаксичних конструкцій, наближених до пояснювальних, зараховано такі: 1) конструкції зі значенням «включення» (ілюстративні, підсилювальні, корегувальні); 2) конструкції зі значенням «виключення». З огляду на своєрідність відокремлених структур зі значенням включення / виключення вважаємо правомірним їх зарахування до окремого ускладнювача простого речення.

До синтаксичних ускладнювачів простого речення зараховано вставні та вставлені утворення (слова, словосполучення, речення). Аналіз цих синтаксичних одиниць дав змогу констатувати про деяку їхню схожість, водночас не тотожність. Розглядані конструкції розрізнено не лише за їхньою цілеспрямованістю, а й за структурними, семантичними, позиційними, інтонаційними, функційними характеристиками. З'ясовано, що вставлені конструкції можуть мати у своєму складі вставні синтаксичні одиниці, тоді як зворотне явище неможливе. З погляду комунікативно-прагматичної лінгвістики вставний елемент визначено як компонент висловлення, що формує модальний план і реалізує певні комунікативно-прагматичні настанови мовця;

водночас вставлений елемент, з одного боку, потрактовано як особливе синтаксичне явище, що виходить за межі як ускладненого, так і складного речення, з іншого боку – як явище, що структурно ускладнює речення, до якого входить, а на рівні висловлення створює «двотекст» і виражає метакомунікативний зміст.

Звертання дефіновано як синтаксичну одиницю, що має семантико-синтаксичний зв'язок із реченням і членореченнєвий статус. Утворення із звертанням – граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення, що позначає особу або предмет, до якого безпосередньо звернена мова. Категорійним засобом вираження звертання є кличний відмінок іменника або його функційний корелят у поєднанні з особливою кличною інтонацією.

Структури з частками уналежнено до слів-речень, що, подібно до вигуків-речень, безпосередньо пов'язані з реченням. Конструкції з частками й вигуками є виразниками певної думки й співвіднесені із судженням як логічною основою речення. Через це їм надано статусу слів-речень.

Перспектива дослідження проблеми може бути пов'язана з поглибленим вивченням умов виникнення синкретизму між монопредикативними та поліпредикативними синтаксичними одиницями та групами відокремлених і невідокремлених членів речення, важливо вивчити текстотвірний потенціал ускладнювачів простого речення в різних стилях сучасної української літературної мови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Новікова О. О. Роль вставлених конструкцій у юридичному дискурсі. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Славянск, 2010. Вып. 20. С. 165–170.
2. Новікова О. О. Функціональні особливості вставних конструкцій у лінгвоукраїністиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. 2019. Вип. 39, т. 1. С. 36–40.
3. Новікова О. О. Вставні конструкції в юридичному дискурсі: структурні й функціональні особливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. 2019. Вип. 40, т. 1. С. 80–85.
4. Новікова О. О. Відокремлені обставини в сучасній українській мові: статус, функції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69), № 2, ч. 1. С. 21–27.
5. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних одиниць у текстах публіцистичного дискурсу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30(69), № 3, ч. 1. С. 47–56.
6. Новікова О. О. Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки*. 2019. Випуск XVIII. С. 162–177.
7. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 41–47.
8. Новікова О. О. Історія вивчення пояснювальних конструкцій в лінгвоукраїністиці. *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*. Черкаси. 2019. Вип. 27. С. 20–29.
9. Новікова О. О. Типологічні вияви пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 29. С. 34–44.
10. Новікова О. О. Структурні й функціональні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі. *Studia Philologica (Філологічні студії) : збірник наукових праць*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2019. Вип. 13. С. 68–75.

11. Новікова О. О. Власне-пояснювальні синтаксичні конструкції: статус, семантика, функції. *Філологічні науки : збірник наукових праць*. Полтава. 2020. № 32. С. 81–86.

12. Новікова О. О. Функційні вияви конкретизувальних конструкцій на рівні простого ускладненого речення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. Вип. 1. С. 227–233.

13. Новікова О. О. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Feb. VIII (64). Issue: 216. Budapest. С. 45–49.

14. Новікова О. О. Функційно-семантичне вираження відокремлених обставин у сучасній українській мові. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70), № 3. ч. 1. С. 33–37.

15. Новікова О. О. Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 22. С. 220–228.

16. Новікова О. О. Особливості функціонування конструкції з паралельними членами на рівні ускладненого речення. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 30, т. 2. С. 308–313.

17. Новікова О. О. Функційне вираження відокремлених прикладок у сучасній українській мові. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 33, т. 1. С. 228–233.

18. Новікова О. О. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 140–147.

19. Новікова О. О. Вставні конструкції в сучасній українській літературній мові: типологія, функції. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Nov. VIII(71). Issue: 240. Budapest. С. 47–52.

20. Новікова О. О., Вінтонів М. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи. Том V*. Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2019. С. 313–321.

21. Novikova Olha. Special aspects of specifying constructions at the level of a simple complicated sentence. *Scientific Journal of Polonia University Periodek Naukowy Akademii Polonijnej. «PNAP»*. 40(2020), nr. 3. P. 60–67.

22. Vintoniv M., Grachova A., Fedorova Y., Novikova O., Tiutiuma T. Adverbial Tame Indicators of the Event with the Actual Moment: Structure, Semantics, Functions. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, no. 2, supl 1. P. 327–343.

Праці, які додатково відбивають наукові результати дисертації:

23. Новікова О.О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в юридичних текстах. *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. Філологічні науки*. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2010. № 1. С. 237–242.

24. Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в офіційно-діловому стилі. *Україністика: нові імена в науці : зб. наук. пр. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і мол. науковців*. Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2013. Вип. 4. С. 170–176.

25. Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в текстах художньої літератури. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 382–389.

26. Новікова О. О., Пономаренко К. В. Особливості функціонування вставних конструкцій у юридичному дискурсі (на матеріалі української та англійської мов). *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 145–151.

АНОТАЦІЯ

Новікова О. О. Просте ускладнене речення в сучасній українській літературній мові: структура, семантика. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова». — Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2021.

У дисертації цілісно досліджено формально-синтаксичні та структурно-семантичні вияви простого ускладненого речення в сучасній українській літературній мові. Уточнено й уніфіковано поняттєво-категорійний апарат, визначено мінімальний корпус термінів, необхідних для осмислення сутності поняття просте ускладнене речення в проєкції на формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну структуру речення.

Подано типологію моделей, реалізованих у формально та семантично неелементарному реченні. На засадах комплексного підходу системно описано формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні ознаки конструкцій, що ускладнюють просте речення.

Схарактеризовано додаткову предикативність як диференційну ознаку ускладнювальних конструкцій, описано її граматичну семантику, систему засобів вираження й комунікативний потенціал напівпредикативних одиниць. Досліджено систему засобів вираження напівпредикативності в її зв'язку із семантикою й функційною спрямованістю пояснювальних конструкцій.

Обґрунтовано закономірності функціонування різних ускладнювальних конструкцій у простому реченні. Окреслено типологічні вияви відокремлених членів речення в структурі простого ускладненого речення. Простежено специфічні особливості речень з однорідними членами та їхній структурно-семантичний аналіз. Проаналізовано структурні особливості простих речень, ускладнених вставними та вставленими синтаксичними одиницями, уточнено основні принципи розмежування розгляданих конструкцій, описано їхні функційно-семантичні різновиди. Схарактеризовано речення із звертаннями, частками та вигуками, описано їхні лексико-семантичні, структурно-функційні й інтонаційні особливості вживання. Виявлено явища, суміжні з ускладненням у структурно-граматичному й семантичному аспектах.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, формально-синтаксична структура, характер залежності, додаткова предикативність, напівпредикативність, ускладнювальна конструкція, відокремлений член речення, пояснювальна конструкція, синтаксема, семантико-синтаксична структура, семантико-синтаксичні відношення, кореляція, паралельний зв'язок, вторинна предикатна синтаксема.

ABSTRACT

Novikova O. O. A simple expanded sentence in the modern Ukrainian literary language: its structure and semantics. – Qualifying scientific paper: unpublished manuscript – copyright protected.

Thesis for the degree of Doctor of Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2021.

The thesis examines holistically the correlations of formal-syntactic expanding members of the sentence with semantic-syntactic units, viz. syntaxemes, in the modern Ukrainian language.

The main features that distinguish a semi-predicative formation from other cases of actualization of potential predicativity were identified and considered.

A typology of models implemented in a formally and semantically non-elementary sentence was created. Based on the principles of a comprehensive approach, the correlations of formal-syntactic and semantic-syntactic features of constructs that expand a simple sentence were systematically described.

The respective nomenclature of terms was specified and unified, the minimum corpus of terms necessary for understanding the essence of the concept of a simple

expanded sentence as projected on the formal-syntactic and semantic-syntactic structure of the sentence was determined.

The typology of explanatory constructs was determined, and their semantic and functional manifestations were analysed. For the first time in the Ukrainian linguistics, the affiliation was substantiated of constructs with the meaning of identity through clarification and specifying constructs to explanatory ones as varieties that have the «necessary» grammatical means of expression.

It was established how the concepts of *formal elementariness* / *non-elementariness* and *semantic elementariness* / *non-elementariness* correlate. An *expanded sentence* is understood to mean a special type of sentence that is characterized by a combination of two interrelated criteria: structural and / or semantic complication of the predicative basis of the sentence.

The types of syntactic relationships in the structure of an expanded sentence were established and analysed: 1) additional predicativity and 2) intraline relationships. The structure of an expanded sentence is diverse: all types of sentences can be subject to structural and semantic expansion. We distinguish expanded sentences by their semantics, structure, and intonation from simple and complex ones.

Constructs of incomplete predication are divided according to the type of structural-semantic relation of subpredicative and predicative syntagms into two varieties that correspond to two types of predicativity expansion, viz. *direct additional predicativity* and *indirect additional predicativity*.

The additional predicativity was divided into *direct* and *indirect* ones. The direct additional predicativity was divided into semi-predicativity proper and the additional verb-related predicativity. The indirect additional predicativity was studied in two its varieties, viz. «folded» and «hidden» ones.

The integral features of the detached and non-detached members, the defining features that distinguish the detached members from the non-detached ones were analysed. The difficulties of distinguishing the detached members of the sentence, in particular the object and the uncoordinated attribute, the apposition and the definiendum, were identified, the criteria for differentiating objects and adverbial modifiers were proposed.

Bidirectional syntactic relations of detached adverbial modifiers were revealed in those cases when, when externally isolated, they represent the answer to the questions in dialogized monologues and in the corresponding lines of dialogues: the detached adverbial modifier is connected with the grammatical basis of the question sentence.

It was established that detached attributes constitute the second most frequently used group of detached members of the sentence. The main and dependent components form here an integral syntactic complex that is close to the subordinate phrase that is, although semantically integral, but syntactically disjointed. In a detached attribute, the syntactic relation between the main component and the dependent lexeme is weaker

than between the components of the undetached attributive complex, since undetached attributes are a means of assigning permanent features to the object, while detached attributes explicate the object feature relevant to the particular situation only. In addition, non-contiguous (distant) attributes have a stronger connection with the predicate due to the separation from the antecedent, and such attributes acquire a certain degree of predicativity. The scope of the semantic meaning of detached attributes, both prepositional and postpositive ones, is enriched by additional connotative nuances due to the connection (albeit weak) with the predicate of the sentence acquired as a result of the separation. This fact is a defining feature of a detached attribute that distinguishes it from the undetached one.

In accordance with the traditional approach, the paper emphasized apposition as a variety of attribute, by which we mean a secondary member dependent on the main word, that secondary member being expressed by a noun or a substantivized word, and attached to the main component by forms that are parallel to it for the purpose of defining, clarifying or explaining the main component. As for the functioning of appositions in the sentence structure, four models were distinguished ($N_{\text{БЛ. НЗ.}} + N_{\text{Зар. НЗ.}}$; $N_{\text{Зар. НЗ.}} + N_{\text{БЛ. НЗ.}}$; $\text{Pron} + N_{\text{Зар. НЗ.}}$; $\text{Pron} + N_{\text{БЛ. НЗ.}}$; $N_{\text{БЛ. НЗ.}} + N_{\text{БЛ. НЗ.}}$; $N_{\text{Зар. НЗ.}} + N_{\text{Зар. НЗ.}}$).

It was established that the ranking of explanatory constructs is not unequivocal. It was made with varying completeness and sequence, viz. the distribution was done by the meaning of conjunctions, structure, semantics, functions, and other means of expressing explanatory units. Given the individual meanings and functions that modify the above meaning and based on the general functions of the explanatory member, another important differentiation was proposed, viz. the division into formations, in which the explanation (elimination of the unknown component) of the first component is carried out in the direction of *the unknown-known*, as well as in the direction of *the better known-less known to the addressee*. In such constructs, the second component does not duplicate the first one, but eliminates something unknown to the speaker in the first notation. Such an unknown is related to the speaker's speech purpose and is associated not only with the desire to eliminate it, but also to clarify certain characteristics of the object in question. The part of the first notation unknown to the addressee may be diverse. By the nature of the unknown in the first notation and the method of its elimination, explanatory constructs are divided into three varieties: *explanatory ones proper, clarifying, and specifying ones*.

Syntactic formations that are peripheral manifestations of explanatory units (formations with the meaning of «inclusion» and «exclusion») were characterized. Syntactic units with the meaning of "inclusion" were divided into three groups: *illustrative, reinforcing, and corrective ones*.

Homogeneous members of a sentence were differentiated by the following features: connected with each other by means of coordination; perform the functions of one member of the sentence; subordinate to one member of the sentence; have

morphological uniformity; express the same concept; have equal relationships in the semantic and grammatical aspects.

Two types of coordination were identified that are implemented by homogeneous members in a simple sentence: 1) relationships of syntactically undifferentiated members (*connecting, comparing, contrasting, separating ones* – each of which has its varieties); 2) relationships of syntactically differentiated members (*gradating, connecting, permitting, explanatory ones* – each of which has its varieties).

The category of insertion, simple sentences with insertable and inserted formations were characterized. The analysis of the insertable components and the inserted constructs made it possible to state that they are somewhat similar, but at the same time not fully identical. Eighteen lexical-semantic groups were presented that, given their specific functional purpose, should be denoted by the term «address».

Particle structures were associated with one-word sentences that, like interjection sentences, are directly related to a sentence. Constructs with particles and interjections act as expressions of a certain idea, and are correlated with judgment as a logical basis of the sentence. Because of that, they were defined as one-word sentences. When investigating formations with particles in the context of expanding units, the constructs of *affirmative, negative* and *interrogative* semantics were considered in detail. The semantic ranking of formations with interjections consists in dividing them into those that convey *different emotions and feelings* of the speaker (eight subgroups), as well as those that express his / her *volition* (three subgroups).

Keywords: syntactic relation, member of the sentence proper, formal-syntactic structure, nature of relationship, additional predicativity, semi-predicativity, expanding construct, detached members of the sentence, explanatory construct, semantic-syntactic structure, semantic-syntactic relationships, parallel connection, secondary predicate syntaxeme.

Підписано до друку 30.03.2021 р.
Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Обсяг 1,9 ум. друк. арк. 1,7 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 72.
Друк: ФОП Маринченко Сергій Володимирович
м. Кривий Ріг Дніпропетровська обл.,
50086 вул. Героїв АТО, 81-А, оф. 109.
Свідоцтво про державну реєстрацію № 030567
від 19.01.2007 р. тел. +38(067) 539-66-81